

Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі
Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Философия және саясаттану факультеті
«Мәдениеттану және дінтану» кафедрасы
Мәдени антропология мамандығы

БАТЫС АНТРОПОЛОГИЯ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ
АНТРОПОЛОГИЯҒЫН МӘСЕЛелЕРІ: К. ПОЛАНЬИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ
СУБСТАНТИВИЗМ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕ БАҒАЛАУ ЖАСАУ

Орындаған: Ілесбек А.
Қабылдаған: Каупенбаева С.

- \

Экономикалық антропологияның алғы шарттары 19 ғасырда, алғашқы қауымдық қоғамдарды зерттейтін этнографтар мен антропологтар осы қоғамдардың әлеуметтік-экономикалық қатынастарына, олардың ерекшеліктеріне назар аударған кезде қаланды. Орыс экономисі Николай Иванович Зибер (1844-1888) алғашқылардың бірі болып алғашқы халықтардың шаруашылық әрекетінің формаларын зерттеуге талпыныс жасады. Ғалым өзінің «Алғашқы шаруашылық мәдениетінің очерктері» атты еңбегінде аңшылық, балық аулау, бақташылық, орманды өртеу жұмыстары сияқты нысандарды, сондай-ақ айырбас, неке, отбасы, қоғамның касталық құрылымы мәселелерін және т.б.

Тапқа дейінгі қоғам халықтары арасындағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарды жүйелі нөлдік зерттеулердің бастауын поляк текті атақты британдық антрополог Б.Малиновский қалады. Тробрианд аралдарында далалық зерттеулер жүргізе отырып, Малиновский осы аралдардың меланезиялық тұрғындарының шаруашылығын зерттеп, егжей-тегжейлі сипаттады. Дәлелденген және сенімді деректерге сүйене отырып, ол тапқа дейінгі қоғамның экономикасы мен дамыған Еуропа елдерінің экономикасының арасындағы терең айырмашылықты көрсете білді. «Бұл Малиновский болды, - деп атап өтеді орыс этнологы Ю.И.Семенов, - тапқа дейінгі қоғамның әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесінің осындай бірегей құрамдас бөлігін ашу құрметіне ие болды, ол кейінірек К.А.Дюбуа (1903-1991) ... беделді экономика деп аталды». Малиновский жергілікті мәдениеттің құла сияқты ерекше құбылысына назар аударып, оны жан-жақты зерттеді.

-
- 1930 жылдары экономикалық антропологияда ресми экономикалық теорияны тануға бетбұрыс болды. Бұл Раймунд Фюрстің «Алғашқы полинезия экономикасы» (1939) және Мелвилл Херсковицтің «Алғашқы халықтардың экономикалық өмірі» (1940) еңбектерінің жариялануына байланысты болды. Формальды экономикалық теорияның өкілдері өз тұжырымдарының әмбебап екенін, барлық экономикалық жүйелерге қолданылатынын дәлелдеуге тырысты. Формальды теорияның негізгі тезистерінің қатарында қарабайыр шаруашылық пен капиталистік экономика арасындағы айырмашылықтар сапалық емес, сандық сипатта болады деген тұжырым болды. Олар әрбір адамға ұтымды есептеу, барынша көбейту сияқты қасиеттерді жатқызды. ең үлкен жеке және материалдық пайданы есептеу.

1940-1960 жылдары. Экономикалық антропологияда елеулі өзгерістер орын алуда, оның беделі мен маңызы артып, зерттеулердің саны мен көлемі артып келеді. Экономикалық антропология жетекші этнографиялық пәндердің біріне айналуда. Қарапайым шаруашылық зерттеушілердің көзқарасында қалуын жалғастыруда, бірақ бірте-бірте ауырлық орталығы шаруа шаруашылығына ауысады. Азаттық алған елдерде және қалған отарларда болып жатқан экономикалық өзгерістер процестерін зерттеуге көп көңіл бөлінеді. Этнографтар мен антропологтардың жұмысының нәтижесінде жалпылауды және теориялық түсінуді қажет ететін көптеген эмпирикалық материалдар жиналды.

В области теории появляется направление,
получившее название «субстантивизм».
Основоположником этого направления является
американский экономист и антрополог венгерского
происхождения *Карл Поланье*

-
- Поланьи (1886-1964). Бұл ғалым алғашқы және архаикалық қоғамдардың экономикасын терең зерттеген. Біріншісі бойынша ол тапқа дейінгі және таптық қоғамға өтпелі қоғамдарды, ал екіншісі - ежелгі таптық қоғамдарды, оның ішінде ежелгі шығыс қоғамдарын түсінді. Оның еңбектері кеңінен танымал: «Ұлы трансформация» (1944), «Дагомея және құл саудасы» (1966), «Алғашқы, архаикалық және қазіргі экономика: Карл Поланьидің очерктері» (1968), т.б.

Поланьи «экономикалық» терминінің екі мағынасын ажыратты: мазмұндық (субстантивистік) және формальды. Ол бұл айырмашылықтарды бірнеше негіздер бойынша жасады, ең алдымен олардың фактілермен немесе логикамен байланысына негізделген. Поланьи мазмұндық мағына фактіден, ал формалды мағына логикадан туындайды деп есептеді. «Экономиканың мазмұндық мәні, - деп жазды Поланьи «Экономика институттандырылған процесс ретінде» атты еңбегінде, - адамның табиғатқа және басқа адамдарға тәуелділігі фактісінен шығады. Ол оның материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру құралдарымен қамтамасыз ететін табиғи және әлеуметтік ортамен қарым-қатынасын сипаттайды. «Экономикалық» терминінің формальды мағынасы (formal meaning) «үнемді» немесе «үнемдеу» сияқты ұғымдарда көрінетін мақсаттар мен құралдар арасындағы байланыстың логикалық сипатына негізделген. Ол таңдаудың нақты жағдайын, атап айтқанда олардың шектеулерінен туындайтын құралдарды пайдаланудың әртүрлі тәсілдерін таңдауды білдіреді.

-
- Егер құралдарды таңдауды анықтайтын ережелерді ұтымды әрекет логикасы деп атасақ, онда логиканың бұл нұсқасын жаңа терминмен – «формальды экономикалық теория» (Formaleconomics) деп атауға болады. Поланьи «экономикалық» ұғымының осы екі мағынасының — мазмұндық және формальды — бір-бірімен ешқандай ортақтығы жоқ деп есептеді. Егер формальды мағына шектеулі құралдарды пайдаланудың альтернативті тәсілдерін таңдауға қатысты белгілі бір ережелер жиынтығын білдірсе, онда мазмұндық мағына таңдауды да, шектеулі құралдарды да білдірмейді.

-
- «Экономикалық» терминінің мазмұндық және формальды мағыналарын ажыратудың екінші маңызды негізі оның шығу және қолдану аясы болды. Поланьи соңғы екі ғасырда Батыс Еуропа мен Солтүстік Америкада нарықтық қатынастарға негізделген экономикада дамыған формальды экономикалық теорияны тек осындай экономикаға қолдануға болады, бірақ басқа экономикалық жүйелерді зерттеуге жарамсыз деп есептеді. Мұның себебін ол адам шаруашылығының экономикалық және экономикалық емес институттарда тамырласу мүмкіндігінен көрді. Соның нәтижесінде ол экономиканы «қажеттерді қанағаттандыру үшін материалдық құралдармен тұрақты қамтамасыз етуге әкелетін адам мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуінің институционалдық процесі ретінде» мазмұндық (субстантивистік) түсінуді қарастырды.

-
- К.Поланыйдың идеялары бірқатар экономистер мен антропологтардың, соның ішінде К.М.Аренсбергтің, Г.В.Пирсонның, Дж.Дальтонның, М.Сахлинстің және т.б. Субстантивизм методологиясына сәйкес алғашқы шаруашылық пен капиталистік (монополияға дейінгі) экономика арасында терең айырмашылықтар жасалды. Қарабайыр экономика мен капиталистік экономиканың айырмашылығы сандық емес, сапалық деген пікір айтылды. Сонымен қатар, бұл қоғамдардағы экономиканың орны мүлдем басқаша көрінді.

-
- Субстантивизмді жақтаушылар қарабайыр шаруашылықтың кейбір ерекшеліктерін анықтап, жаңа ұғымдарды ұсынды: «қайта бөлу», «қайта бөлу» (қайта бөлу). Поланьи өзара әрекеттестікті, қайта бөлуді және айырбасты интеграцияны, экономиканың ішкі бірлігін және тұрақтылығын қамтамасыз ететін байланыс тәсілдері ретінде қарастырды. Оның пікірінше, «өзара қатынас симметриялы топтардағы сәйкес нүктелер арасындағы (тауарлардың – В.Б.) қозғалысын білдіреді. Қайта бөлу – орталықтың тауарларды кейіннен орталықтан жылжытумен жинау актісі. Айырбас нарықтық жүйе жағдайында қолдан қолға ауысуды білдіреді». Алғашқы шаруашылықтың ерекшеліктерін талдаудан осы қоғамның арнайы экономикалық теориясын құру қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.